

УДК 316.7:303.094.4(4).

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: МІЖ КУЛЬТУРНИМ ЕСЕНЦІАЛІЗМОМ ТА СОЦІАЛЬНИМ КОНСТРУКТИВІЗМОМ

Пасісниченко Антон Вікторович – аспірант кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається поняття "європейська ідентичність", яке у науковому дискурсі має дві моделі концептуалізації: есенціалістську та конструктивістсько-дискурсивну. Звернення Ю. Габермаса та Ж. Дерріди щодо необхідності "вбудови" європейської ідентичності розглядається як приклад суперечностей конструктивістського підходу, що зберігає елементи уніфікації, реіфікації та есенціалізму. Відповідно до означених концептуалізацій феномен європейської ідентичності досліджується у контексті "культурного зрушення" в інтеграційній політиці ЄС.

Ключові слова: європейська ідентичність, дискурс, (культурний) есенціалізм, соціальний конструктивізм.

В статье рассматривается понятие "европейская идентичность", которое в научном дискурсе представляется двумя моделями концептуализации: эссенциалистской и конструктивистско-дискурсивной. Обращение Ю. Хабермаса и Ж. Дерриды относительно необходимости "выстраивания" европейской идентичности рассматривается как пример противоречий в реализации конструктивистского подхода, который сохраняет элементы унификации, реификации и эссенциализма. В связи с обозначенными концептуализациями феномен европейской идентичности исследуется в контексте "культурного сдвига" в интеграционной политике ЕС.

Ключевые слова: европейская идентичность, дискурс, (культурный) эссенциализм, социальный конструктивизм.

This paper analyzes a notion of "European identity" that in academic discourse is represented by two models of conceptualization: essentialist vs discursive - constructionist. A plea for "building up" of European identity by J. Habermas and J. Derrida is considered as a sample of contradictions in this construction approach due to its reifying, unifying and essentialist connotation. According to the outlined conceptualizations the phenomena of European identity is studied in the context of "cultural shift" in the EU integration policy.

Keywords: European identity, discourse, (cultural) essentialism, social constructivism.

У контексті дослідження соціальних ідентичностей особливу увагу науковців сьогодні привертає феномен європейської ідентичності, яка все більше актуалізується у науковому, політичному, медійному та публічному дискурсах. Процеси розширення Європейського Союзу у 2004 і 2007 роках та глибока криза, яку останніми роками переживає ця спільнота, ознаменували нові виклики щодо практики побудови цього унікального об'єднання і його теоретичного осмислення. У зв'язку з цим питання становлення європейської ідентичності не обмежується рамками теоретичних дискусій. Сьогодні пошук європейської ідентичності стає важливою складовою процесу легітимації всього європейського проекту. Про це свідчить поворот офіційного Брюсселя від попередніх акцентів на економічному союзі країн співдружності до наголосу на значенні культурної політики як ключової об'єднуючої сили. Навіть нинішній болючий пошук фінансових механізмів подолання кризи ЄС навряд чи змінить нове бачення європейського проекту у культурних термінах.

В академічному дискурсі спостерігається ситуація невизначеності відносно інтерпретації європейської ідентичності. Це можна пояснити як мультипарадигмальністю сучасної соціальної теорії, так і неоднозначністю самого концепту європейської ідентичності. У науковій літературі представлені досить різноманітні намагання вписати даний теоретичний концепт у суспільну реальність, але й досі європейська ідентичність як наукове поняття не отримала чіткого концептуального оформлення.

З одного боку, існування політично та економічно злагодженої Європи, на думку деяких авторів, виявляється неможливим без існування культурного підґрунтя (див.: [1]). Більш того, наявність європейської культурної ідентичності та її глибинного історичного коріння подається як очевидний факт [2].

З іншого боку, означений підхід піддається критиці як "євроцентристський". При цьому акцентується на існуванні міфу про зверхність Європи по відношенню до решти світу, що базується на вірі у спадковість та історичну безперервність культурної традиції Європи (див.: [3]). Цей міф знаходить своє відображення в есенціалістському баченні європейської ідентичності як наслідку існування та прояву універсальних чи "класичних" європейських цінностей.

Виходячи з актуальності означеної проблематики та стану її розробленості в науковій літературі, дана робота має на меті аналіз європейської ідентичності у культурних термінах. Її конкретними завданнями є:

- аналіз зрушень у офіційному політичному дискурсі ЄС відносно питань ідентичності та культури;
- виявлення протиріч двох моделей концептуалізації соціальних ідентичностей — есенціалізму та соціального конструктивізму — на прикладі проектів конструювання європейської ідентичності;
- констатація основних протиріч у сучасному дискурсивно-конструктивістському підході до аналізу європейської ідентичності.

Розвиток концепту європейської ідентичності тісно пов'язаний із історичними процесами інтеграції країн Європи, поступовим розвитком та розширенням сфер впливу організацій європейської співдружності від економічного союзу до більш складного політичного утворення. Ці процеси розбудови об'єднаної Європи беруть свій початок із середини ХХ століття¹. Перші ініціативи щодо об'єднання з'явилися у часи повоєнної Європи в умовах зруйнованих економік та розколу між національними суспільствами старого світу. Тому головними цілями перших міжнаціональних об'єднань того часу були відбудова порядку, перешкодження воєнним конфліктам та відродження єдності на теренах європейського континенту. Після довгої історії розбудови наднаціональних інститутів, що мали слугувати економічній інтеграції європейських країн до новітніх наднаціональних об'єднань, у 1992 році було підписано Маастрихтську угоду, яка проголошувала утворення новітньої форми континентальної співдружності - Європейського Союзу.

Для нашого аналізу важливо наголосити, що на першому етапі розбудови ЄС (1951-1973 роки) наголос робився на проблемах економічної інтеграції, створенні спільного ринку та розбудові наднаціональних інститутів. На той час політика зміцнення внутрішніх структурних економічних зв'язків не мала прямих інтенцій, пов'язаних із розвитком почуттів "європейськості", які скоріше ставали незапланованим ефектом. У порядку денному офіційного Брюсселя питання культури та ідентичності з'явилися значно пізніше. Спочатку в якості організаційного поняття "європейська ідентичність" була вперше артикульована у офіційному політичному дискурсі в Копенгагенській "Декларації про Європейську ідентичність" (1973 р.). Невипадково вона пов'язувалась з різноманіттям культур у межах спільної європейської цивілізації. Одночасно введення та пропагування символів Об'єднаної Європи (таких, як прапор, гімн, паспорт, водійські права), створення загальноєвропейських медіа ("Euronews") засвідчили початок продуманої політики ідентичності, яка увійшла до кола завдань політичних еліт Об'єднаної Європи.

Із 1980-х років процес подальшої європейської інтеграції зазнав "культурного зрушення", прояви якого можна сьогодні спостерігати в офіційному політичному дискурсі ЄС. Пізніше, у 2006 році, Європейський Парламент та Рада Європи ухвалили документ, яким 2008 рік було проголошено "європейським роком міжкультурного діалогу". Цим документом політична еліта ЄС ще раз заявила про те, що культура становить серцевину всього європейського проекту, а культурне різноманіття повинно відігравати особливу роль у формуванні спільної європейської ідентичності. Про поширення впливу ЄС у сфері культурного життя континенту свідчить також створення ним додаткових наднаціональних структур та інституцій, призначених здійснювати освітню, інформаційно-комунікативну та культурну політику. Таким чином ЄС поширив свій вплив на ті сфери, якими раніше опікувались лише національні держави, тим самим створюючи для них ситуацію певної конкуренції. У теоретичному плані цей елемент конкурентності пояснюється, наприклад, наступним чином: "головна мотивація руху по сприянню або творенню спільної європейської культури та ідентичності виглядає пов'язаною з установкою, що відмінності культур та ідентичностей ведуть до зменшення підтримки подальшої європейської інтеграції, і тому виникає потреба спробувати послабити чи взагалі усунути цю різницю" [4, р. 246]. Іншими словами, мова йде про певні спроби уніфікації ідентичності та

¹ Історичним прикладом означеного процесу об'єднання є утворення та інституціоналізація на території європейського континенту міжнаціональних організацій (Європейське об'єднання вугілля та сталі (1951р.); Європейський економічний союз та Євроатом (1957р.); Європейський Союз (1992р.) та новітніх гілок управління на кшталт демократичних інститутів національної держави (Єврокомісія, Рада Європи, Європейський Суд, Європарламент).

культури через те, що відданість європейців своїй національній державі та національній ідентичності вважається конфліктуєчою з процесом формування однієї загальноєвропейської ідентичності.

За оцінками деяких дослідників, в останнє десятиріччя лідери ЄС стикаються з явищем "дефіциту демократії" та падінням рівня "пасивної згоди" європейців у зв'язку з проектом подальшої інтеграції країн союзу. У цьому контексті пізній акцент в європейській політиці на культурі та ідентичності свідчить про новий підхід політичних еліт до забезпечення європейському проекту та його інституціям легітимності, якої їм бракує [5]. Цей підхід призводить, зокрема, до "інструменталізації" ідентичності та культури заради формування у громадян ЄС відчуття належності до спільної Європи [6, р. 19].

У відповідь на нову політику ЄС у сфері культурної інтеграції Європи в академічному дискурсі також з'являються численні теоретичні спроби переосмислення образу Європи. У цьому контексті актуалізуються заклики деяких авторів до свідомого "переуявлення" Європи (див.: [7]). Важливим для цього переуявлення є, зокрема, усвідомлення того факту, що поняття ідентичності та культури увійшли до офіційного політичного дискурсу ЄС тільки на пізньому етапі розбудови Об'єднаної Європи. Це свідчить про те, що європейська ідентичність не є природно сформованою (примордіальною) культурною ідентичністю та навряд чи відображає спільність історії європейської спільноти, а є продуктом соціального конструювання. Подібне бачення європейської ідентичності активно демонструють представники сучасного критичного дискурс-аналізу. Так, наприклад, Руфь Водак у своєму дослідженні інституціональних дискурсів ЄС наголошує на "плюральной формі існування ідентичностей" та зазначає, що у своєму формуванні ці ідентичності є "контекстно залежними та дискурсивно сконструйованими" [8, р. 126-128]. Інше не менш важливе положення формулює Х. Філд у статті "Європейська культурна політика та творення спільної європейської ідентичності": ми повинні "виходити з того, що процес творення спільної європейської культури вже розпочався і буде розвиватися надалі" [4, р. 246]. Більш того, скоріш за все цей процес виявиться складнішим для управління, ніж розвиток спільних політичних інститутів та економічне регулювання.

Як наслідок проблематизується традиційне уявлення про Європу як єдине культурне формування, що від самого початку являла собою надійну основу європейської ідентичності. Згідно з ним, Європа визначається як культурне утворення, об'єднане спільними цінностями, культурою та ідентичністю. Загалом наголоси робляться на так званій "європейській спадку" у вигляді класичної греко-римської цивілізації, християнства, ідей Просвітництва, науки, прогресу та демократії, які виступають базовими елементами єдиної Європи. Посилання на глибинне історичне коріння, що породило спільні риси європейської культурної ідентичності, демонструє есенціалістську природу цього проекту ідентичності, тобто спрямованого на пошук сутності (essence) ідентичності європейської спільноти, яка вважається даною, безперервною, незмінною та унікальною. Прибічники цієї культурної есенціалістської моделі європейської ідентичності також схильні розглядати Європу як унікальну цивілізацію. Спільна європейська культурна спадщина для них виглядає настільки аксіоматичною, що навіть запізніле звернення Брюсселя до проблем існування культурної ідентичності вони прагнуть використати як доказ культурної спорідненості Європи. Так, наприклад, М. Мокре стверджує, що європейські політики поділяють традиційне уявлення, що попри всі проблеми Європа завжди була єдиною, а її культура та ідентичність ґрунтуються на античній грецькій та іудейсько-християнській традиціях. Саме тому, на думку Мокре, розробляючи стратегії політики ЄС, вони довгий час не бачили проблем із європейською культурою і навіть зараз не вважають необхідним переосмислення культурного проекту Європи, оскільки залишаються певними у вичерпності ідеї "культурного спадку" для підтримання єдності та ідентичності європейської спільноти [9, р. 71].

Натомість дослідники європейської ідентичності у своїй більшості говорять про необхідність критичного перегляду традиційного образу єдиної європейської цивілізації з історичною спадщиною спільної культури та ідентичності. Одні, як, наприклад, Дж. Гуді, характеризують його як міф, створений самими європейцями у XIX столітті, коли внаслідок успішної індустріальної революції "Європа нав'язала своє поняття часу та простору, вирішивши, що тільки вона мала Античність (і абетку, і демократію), так само як феодалізм та капіталізм" [10, р. 541]. На його думку, якщо деякі риси, наприклад, християнство чи капіталізм, дійсно демонструють відмінність європейської цивілізації, то лише у певний історичний період часу. Якщо ж ми вважаємо їх виключно європейськими, тоді ми спираємося на "архаїчний та етноцентристський підхід до історії, який перебільшує унікальність Європи" [10, р. 541].

Більш жорстку критику культурного есенціалізму можна знайти в роботі Т. Ріссе "Спільнота європейців? Транснаціональні ідентичності та публічна сфера" [11]. Аналізуючи "боротьбу навколо європейської ідентичності" він виділяє дві протилежні моделі її реалізації. Перша - це "модерна Європа ЄС, яку підтримує європейська еліта і яка використовує модерні, демократичні та гуманістичні цінності на протигагу колишнім націоналізму, мілітаризму та комунізму". Друга - це "Європа білих християн, яка бачить себе як особлива цивілізація" [11, р. 6]. Остання характеризується автором виключно негативно як "культура" Європа, що є християнською, ексклюзивною та анти-ісламською" [11, р. 50].

Отже, досліджуючи концепт європейської ідентичності з точки зору її культурних засад, ми стикаємося з певним протиріччям. Для одних дослідників "унікальна європейська цивілізація" та "культурно об'єднана Європа" слугують фундаментом визначення змісту сучасного поняття "європейської ідентичності", яка концептуалізується в рамках того, що Дж. Деланті класифікує як "культурний есенціалізм" [12]. Для інших ті ж самі поняття є лише міфами, які або просто не спрацьовують в умовах нової Європи або, як висловився з цього приводу Т. Ріссе, перешкоджають позитивному процесу конструювання секулярної та космополітичної європейської ідентичності. Радикальність поглядів останнього пояснюється його анти есенціалістською позицією та заявленою автором прихильністю до альтернативного "соціально-конструктивістського підходу" [11, р. 20] до аналізу ідентичностей, який ми вже згадували раніше. Саме соціальний конструктивізм сьогодні є найбільш популярним напрямком теоретичного осмислення проблематики соціальних ідентичностей. Аналіз формування ідентичностей як контекстно залежних та дискурсивно конструйованих став не тільки широко вживаним, але починає набувати рис чергового модного наукового тренду. Із цього приводу соціолог Х. Йоас слушно зауважує, що визнаючи сильні сторони "конструктивістських" та "дискурсивних" елементів нової традиції "соціального конструкціонізму" в соціальних науках вже час подумати про певні "контр-заходи", аби запобігти небезпеки того, що "соціальний аналіз просто розчиниться у дискурс-аналізі" [13, р. 310].

Отже, з упевненістю можна констатувати, що проблематика європейської ідентичності в культурних термінах залишається ареною гострої боротьби між традиційним есенціалістським та соціально-конструктивістським дискурсивним підходами до концептуалізації соціальних ідентичностей. Так само очевидно, що у протистоянні цих двох підходів ще не поставлено крапки.

У цьому контексті корисним є звернення до критичного аналізу теорії ідентичностей соціологами Р. Брубейкером та Ф. Купером [14]. У їх теоретичній схемі есенціалістське бачення ідентичності визначається як "сильна ідентичність", що базується на аналізі самості індивіда та ідеї тотожності як основі цього концепту. Натомість, дискурсивно конструктивістська модель розуміється як "слабка ідентичність", що наголошує на складності та контекстній чутливості множинних ідентичностей, які під впливом постмодерну та культурного повороту відстоюють ідеї вибудови влади у термінах дискурсу та культури. В результаті порівняльного аналізу ефективності двох концептуальних моделей ідентичності дослідники доходять невтішних висновків, зокрема, вони пропонують взагалі відмовитися від використання поняття ідентичності як непродуктивного. Таку радикальну пропозицію вони пояснюють тим, що звернення до концепту "сильної ідентичності" автоматично наповнює поняття ідентичність специфічним змістом, коли вона розглядається як дещо сингулярне, задане, безперервне, унікальне, одне й те саме, із чим постійно ототожнюють себе індивіди та соціальні групи. З іншого боку, головним недоліком теоретизування в рамках "слабкої ідентичності" є те, що попри претензії на формулювання концептуально нового підходу його прибічники постійно наражаються на відтворення старого змісту концепту – ідентичності як тотожності.

Приклад подібного протиріччя, коли визнання конструктивної природи ідентичності не заважає теоретикам використовувати старий есенціалістський інструментарій в її аналізі, ми знаходимо у спільній роботі Ю. Габермаса та Ж. Дерріди "15 лютого, або що пов'язує європейців: заклик до спільної зовнішньої політики, що розпочинається у корінній Європі" [15]. Вона цікава передусім як суперечливий проект конструювання європейської ідентичності у культурних термінах. Поштовхом до написання статті став бурхливий історичний контекст, а сама публікація переслідувала мету, ширшу, ніж зазвичай. За визначенням Ю Габермаса як автора тексту, під яким також підписався Ж. Дерріда, ця стаття є не тільки аналізом, але й "закликом до усіх європейських інтелектуалів віддати свій голос за вибудову спільної європейської зовнішньої політики, що спирається на дійсно європейську ідентичність" [15, р. 291]. Приводом для цього своєрідного маніфесту нової Європи стала іракська криза 2003 року – за оцінкою авторів, каталізатор, який поглибив "розрив між континентальними та англо-американськими країнами, з одного боку, та "старою Європою" і східно-європейськими кандидатами на вступ у ЄС, з іншого боку" [15, р. 292]. В якості реакції на вторгнення військ США до Іраку усією Європою пройшли масові антивоєнні демонстрації, які одночасно відбулись 15 лютого 2003 року у Лондоні та Римі, у Берліні та Парижі, у Мадриді та Барселоні. Їх автори оцінюють як події, "що увійдуть в історію як символ народження європейської публічної сфери" [15, р. 291].

Разом ці фактори розглядаються в статті як виклики, що "піднімають питання "європейської ідентичності"" [15, р. 293], тим більше, що попередні імпульси "трансформативної політики" до створення єдиного ринку та єврозони оцінюються авторами як повністю вичерпані. Нові умови передбачають необхідність формування відчуття спільної приналежності у громадян, які "повинні, так би мовити, "вибудувати" свої національні ідентичності та додавати до них європейський вимір" [15, р. 293].

Аналізуючи найважливіші ідеї означеної роботи, слід зазначити декілька досить прогресивних положень у контексті теорії ідентичності. По-перше, йдеться про визнання авторами європейської ідентичності як конструктивістського проекту: "європейська ідентичність, народжена у світлі публічної сфери з самого

початку буде містити у собі щось сконструйоване" [15, р. 295]. По-друге, всупереч уявленням про конфлікт між національною та європейською ідентичністю вони, навпаки, розглядаються за принципом комплементарності. Нарешті, на особливу увагу заслуговує те, як у даному випадку розглядаються питання "європейської культурної спадщини". Ю. Габермас та Ж. Дерріда теж наводять складові цієї спадщини – християнство та капіталізм, природничі науки та технології, Римське право та Кодекс Наполеона, буржуазно-урбанізована форма життя, демократія та права людини, секуляризація держави. Але розширений перелік цих "ознак відмінності" Європи завершується досить красномовним висновком, що "їх спадок більше не визначає *самість*" Європи [15, р. 294]. Ці риси разом із ментальними габітусами індивідуалізму та раціоналізму характеризуються як надбання не тільки Європи, а й усього Заходу, якщо не світу в цілому.

Натомість, автори пропонують новий перелік цінностей, що, начебто, були сформовані після Другої світової війни у так званій "старій Європі" та які можуть стати кращою опорою для конструювання нової європейської ідентичності. До цього списку увійшли: *"приватизація віри"*; *"баланс між політикою і ринком"*; *"чутливість громадян до парадоксів прогресу"*; *"боротьба за соціальну справедливість"*; *"чутливість до травм, завданих цілісності особистості та її тіла"* та *"політика, заснована на моралі"* [15, р. 295-96].

Однак спроба замінити "традиційні цінності", з якими пов'язуються довгі сторіччя формування культурної відмінності Європи, на нові цінності не робить останні менш есенціалістськими за своїм змістом. Так само суперечливими видаються нам заклики теоретиків, з одного боку, подолати євроцентризм і суперечності національних держав в артикуляції європейської ідентичності, спираючись на космополітичне упорядкування через міжнародне право, а з іншого боку, знов пропагування і пріоритет цінностей "корінної" Європи. І, наостанок, таке кричуще протиріччя, як вимога Ю. Габермаса та Ж. Дерріди користуватися принципом інклюзивності у формуванні європейської ідентичності, коли "громадяни однієї нації принципово повинні бачити громадян іншої нації як "одного з наших" [15, р. 293] і водночас антиамериканська спрямованість їхнього послання, яке призначене продемонструвати глибинні відмінності у культурі й традиціях Європи та США.

Очевидність подібних суперечностей у даному проекті конструювання європейської ідентичності у культурних термінах дозволяє його критикам зазначити, що у той час, як європейська ідентичність позиціонується як сутнісно відмінний тип соціальної ідентичності, означений підхід не демонструє нічого концептуально нового в сенсі механізмів формування ідентифікації. Із цього приводу Волкер Хайнз зазначає, що місце, яке раніше посідали східноєвропейські "Інші" у процесі формування європейської ідентичності, сьогодні зайняла "уявна Америка" [16].

Отже, як показав наш аналіз, черговий поштовх інтересу до проблематики європейської ідентичності пов'язаний з тим, що вона разом з культурою останнім часом перетворилася в інструмент офіційної інтеграційної політики ЄС, аби надати європейцям неекономічні стимули для відчуття єдності. Запізніла увага європейських політиків до питань ідентичності та культури в академічному дискурсі відображається у боротьбі різних теоретичних концептуалізацій європейської ідентичності у культурних термінах.

У рамках першої концептуальної моделі існування європейської ідентичності базується на ідеї історично успадкованої спільної європейської культури. Для прихильників цієї моделі "унікальна європейська цивілізація" та "культурна Європа" є фундаментом визначення змісту сучасного поняття "європейської ідентичності", яке концептуалізується в рамках культурного есенціалізму. Друга теоретична модель, навпаки, критикує попереднє тлумачення як прояв євроцентристського міфу, що гальмує процес конструювання сучасної космополітичної європейської ідентичності. Представники другої течії замість концептуалізації ідентичності як сукупності фіксованих рис та незмінних сутностей керуються принципами соціального конструктивізму, за якими ідентичності розглядаються як дискурсивно сконструйовані та контекстно залежні.

Разом з тим соціально-конструктивістський підхід до європейської ідентичності постійно супроводжують рецидиви відтворення елементів есенціалізму. Подібні протиріччя знайшли своє відображення у проекті конструювання європейської ідентичності в культурних термінах, представленим Ю. Габермасом та Ж. Деррідою. Запропоновані ними нові цінності для "корінної Європи" замість уже традиційних християнства, античності, капіталізму та інших складових так званого європейського культурного спадку, залишаються такими ж есенціалістськими. Так само інклюзивна спрямованість європейської ідентичності дивним чином поєднується в їх уявленні зі старим ексклюзивним баченням європейців як гомогенної групи, що протистоїть Іншим неєвропейцям. Подібні прояви уніфікації, реіфікації та есенціалізму навіть у дискурсивно-конструктивістських теоріях ідентичності ставлять під питання доцільність самого поняття ідентичності та посилюють його концептуальну невизначеність. Тому осмислення і подолання цих суперечностей стають нагальною потребою подальшого аналізу теорії соціальних ідентичностей та європейської ідентичності, зокрема.

Література:

- 1.** Alsayyad, N., Castells, M. Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, Culture and Citizenship in the Age of Globalization / Alsayyad N. and Castells M. (eds.) – Lanham: Lexington books. – 2002. – P. 204;
- 2.** Vidmar-Horvat, K. and Delanty, G. Mitteleuropa and the European Heritage // European Journal of Social Theory. – 2008. – № 10. – P. 203-218;
- 3.** Fontana, J. The Distorted Path: A Reinterpretation of European History. – Oxford: Blackwell, 2005;
- 4.** Field, H. EU Cultural Policy and The Creation of a Common European Identity. [Електронний ресурс] Режим доступу: <<http://www.pols.canterbury.ac.nz/ECSANZ/papers/Field.htm>> (Завантажено: 8 Май 2006);
- 5.** Sassatelli, M. Imagined Europe: The Shaping of a European Cultural Identity through EU Cultural Policy // European Journal of Social Theory. – 2002. – Vol.5. – № 4. – P. 435-451;
- 6.** Shore, C. "In Uno Plures"(?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe // Cultural Analysis. – 2006. – № 5. – P. 7-26;
- 7.** Sassatelli, M. An interview with Alessandro Ferrara: 'Europe, Authenticity and Unavailable Identities' // European Journal of Social Theory. – 2008 – Vol.11. – № 3. – P. 421-437;
- 8.** Wodak, R. and Chilton, P. (eds) A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis. – Amsterdam and New York: John Benjamins, 2005. xiii + 321 pp;
- 9.** Mokre, M. Transnational Policy as a Prerequisite for Democracy / In: Robins K (ed.) The Challenge of Transcultural Diversities: Cultural Policy and Cultural Diversity. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2006. - P. 69-80;
- 10.** Sassatelli, M. An interview with Jack Goody: 'Europe, identity thefts and missed renaissances' // European Journal of Social Theory. – 2010. – Vol.13. – № 4. – P. 539-548;
- 11.** Risse, T. A Community of Europeans?: Transnational Identities and Public Spheres. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 2010. - P. 287;
- 12.** Delanty, G. The Limits and Possibility of a European Identity: A Critique of Cultural Essentialism // Philosophy and Social Criticism. – 2005. – Vol.21. – № 4. – P. 15-36;
- 13.** Joas, H. The Changing Role of the Social Sciences An Action-Theoretical Perspective // International Sociology. – 2004. – Vol.19. – № 3. – P. 301-313;
- 14.** Brubaker, R. and Cooper, F. Beyond Identity // Theory and Society. – 2000. – Vol.29. – № 1. – P. 1-47;
- 15.** Habermas J., Derrida J. February 15, or, What Binds Europeans Together: Plea for a Common European Policy, Beginning in Core Europe // Constellations. – 2003. – Vol.10. – № 3. – P. 291-297; **16.** Heins, V. Orientalising America? Continental Intellectuals and the Search for Europe's Identity // Millennium: Journal of International Studies. – 2005. – Vol.34. – № 2. – P. 433-448.